

Коробцова Н.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВАДИ ВОЛІ ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті аналізується одна з основних підстав виникнення зобов'язань з надання медичних послуг, а саме договір про надання медичних послуг. Особлива увага приділяється порядку укладення відповідних договорів та обставинам, які можуть вплинути на нього. Принцип свободи договору дає можливість сторонам вільно виражати свою волю на укладення договору. Договір про надання медичних послуг укладається з особою, здатною вільно висловлювати свою волю на це. Така особа повинна перш за все бути повністю дієздатною. Здатність особи приймати рішення залежить від її розумових здібностей, стану її психічного здоров'я та інших чинників. Таким чином, волевиявлення залежить від вікових особливостей суб'єкта-пацієнта та стану його здоров'я. Так, укладення будь-яких договорів, у яких пацієнтами виступають малолітні особи, здійснюється безпосередньо їхніми батьками, законними представниками. Неповнолітня особа сама може звернутися за наданням їй медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, методів лікування, давати згоду на застосування щодо неї методів діагностики, профілактики та лікування. Психічний стан здоров'я особи або перебування особи у безпорадному стані також є певною обставиною, що заважає виявити дійсну реальну волю особи на укладення договору. Так, відносини з надання медичних послуг особі, яка перебуває в безпорадному, небезпечному для її життя стані, пропонується розглядати як дії, що вчиняються не на підставі договору, а в інтересах третьої особи без доручення. Фізична особа, яка страждає на психічний розлад, також може бути суттєво обмежена в можливості бути стороною договору про надання медичних послуг. У статті зауважується, що на практиці виникають певні проблеми, пов'язані з отриманням згоди батьків або представників на психіатричний огляд або лікування малолітньої дитини.

Ключові слова: вади волі, договір про надання медичних послуг, неповнолітні особи, психічні розлади, безпорадний стан.

Постановка проблеми. Одним із основних юридичних фактів виникнення прав і обов'язків суб'єктів медичних правовідносин є договір про надання медичних послуг. На підставі договору можливо надання як оплатних, так і безоплатних медичних послуг. Цей договір побудований на загальних засадах цивільного права про договір та правочини, є проявом волі осіб (замовника та виконавця) на отримання (надання) медичних послуг. При цьому велике значення має саме вільне усвідомлене й добровільне бажання особи (пацієнта) укласти відповідний договір. Однак на формування такої волі може впливати низка чинників, що стає перешкодою для формування волі особи та проблемою її визначення, тому розгляд окремих вад, їх вплив на формування волі та волевиявлення особи допоможе вирішити питання про наявність чи відсутність договірних відносин сторін, підстав надання медичних послуг та їх наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням договірних відносин у сфері надання

медичних послуг присвячені праці таких науковців, як С.Б. Булеца, Р.А. Майданик, І.Я. Сенюта, Г.О. Сироткіна, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Р.О. Стефанчук. Науковці приділяли увагу переважно питанням волевиявлення (згоди) пацієнтів на медичне втручання. Питання волі та волевиявлення як складові частини процесу укладення договору залишалися поза увагою, як і питання чинників, які на них впливають, що робить актуальним дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд окремих вад, які впливають на формування волі та волевиявлення особи-пацієнта під час укладення договорів про надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах розвитку нашого суспільства як соціально орієнтованого, тобто орієнтованого перш за все на людину, забезпечення їй належного рівня життя, змінюються пріоритети розвитку галузі охорони здоров'я, а саме віддається перевага приватно-правовим засобам регулювання відносин у цій сфері.

Цивільно-правовими ознаками відносин з надання медичних послуг є юридична рівність сторін; вільний вибір пацієнтом лікаря та методів лікування; наявність у обох сторін суб'єктивних цивільних прав і обов'язків; регулювання правовідношень з надання медичної допомоги нормами цивільного законодавства та договором; спрямування медичної допомоги на покращення здоров'я пацієнта та його одужання, яке залежить від рівня знань та досвіду лікаря; те, що позитивний результат лікування не може бути повністю гарантований лікарем або лікувальним закладом; повна відсутність уречевленого та майнового результату під час надання медичної допомоги; те, що держава не бере участі в правовідносинах між лікарем та пацієнтом і не втручається в нього [1, с. 454].

Сьогодні договір про надання медичних послуг є основною базовою підставою для виникнення правовідносин з надання медичних послуг. Одним із фундаментальних елементів принципу свободи договору є можливість вільного вираження волі суб'єктів на укладення договору, тобто вільне волевиявлення під час укладення договору. Оскільки договір про надання медичних послуг належить до категорії консенсуальних договорів, він вважається укладеним і розпочинає свою дію з моменту досягнення згоди сторін за всіма істотними умовами. Сама форма домовленості значення не має. Особа може підписати запропонований їй виконавцем типовий проект договору, може бути оформлена медична картка хворого і зроблений виконавцем відповідний запис до неї, отримана консультація по телефону або надана послуга із застосуванням телемедицини.

Волевиявлення під час укладення договору має особливе значення у сфері надання медичних послуг, оскільки можливість його вільного вираження або обмеження волевиявлення безпосередньо стосується збереження життя, здоров'я людини, тому заслуговує на окрему увагу. Під час укладення договору про надання медичних послуг волевиявлення особи (пацієнта) має будуватися на певних принципах. По-перше, воно має бути вільним. Отже, за загальним правилом, пацієнт самостійно для себе вирішує питання про те, який саме укласти йому договір (щодо якої саме послуги), з яким контрагентом (виконавцем медичних послуг) та на яких безпосередньо умовах. По-друге, воно має бути незалежним. На рішення особи-пацієнта про укладення договору про надання медичних послуг не повинна впливати думка чи примус інших осіб (лікарів, родичів, близьких осіб та інших суб'єктів). По-третє, воно має бути поін-

формованим. Пацієнт погоджується на укладення договору після отримання від виконавця всієї інформації про стан свого здоров'я, перебіг хвороби, необхідність отримання цієї послуги тощо. По-четверте, воно має бути усвідомленим. Волевиявлення особи є усвідомленим, якщо пацієнт отримав повну й достовірну інформацію про стан свого здоров'я, характер та вид послуги, що входить до предмета цього договору, про можливі ризики, пов'язані з її наданням (ненаданням), про бажані та небажані наслідки, які можуть настати. Отже, можна стверджувати, що якщо дотриманий принцип поінформованості, то волевиявлення особи є усвідомленим. Хоча при цьому на усвідомленість волевиявлення впливають не тільки зовнішні чинники, але й розумові особливості пацієнта, здатність його адекватно сприймати одержану зовні інформацію та робити відповідні висновки.

Всі зазначені принципи мають бути під час вираження волі особи на укладення договору у сфері надання медичних послуг.

При цьому, як правильно зазначає Р.А. Майданик, згоду на укладення договору слід відрізняти від згоди на медичне втручання. Медичне втручання щодо пацієнта, який перебуває в безпорадному стані, допускається за волею лікаря за наявності небезпеки для життя або особливо небезпечного стану здоров'я пацієнта. В усіх інших випадках медичне втручання дозволяється виключно після укладення договору про надання медичних послуг. Такий підхід є виправданим та допустимим для вітчизняної доктрини й законодавства у сфері надання медичних послуг [2, с. 395].

Оскільки воля – це здатність особи приймати рішення на основі розумових здібностей, то її формування, можливість її виразу залежать від розвитку цих здібностей, психічного стану здоров'я людини та інших чинників. Отже, вік особи, наявність психічних хвороб та інші обставини свідчать про наявність вад волі під час укладення договорів у сфері надання медичних послуг.

Договір про надання медичних послуг укладається з особою, здатною вільно висловлювати свою волю на це. Така особа повинна перш за все бути повністю дієздатною. Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [3]. Як зазначає Р.О. Стефанчук, ця категорія осіб має так званий ефект юридичної неповноцінності [4, с. 520]. Під час здійснення своїх суб'єктивних цивільних прав фізична особа, яка

має відповідні дефекти в обсязі цивільної дієздатності, повинна наділятися додатковим юридичним механізмом, зокрема шляхом надання їй низки допоміжних прав [4, с. 520]. Отже, якщо пацієнтом виступає дитина, виникають складні медичні правовідносини, у яких, крім пацієнта, закладу охорони здоров'я (приватно практикуючого лікаря), який надає медичні послуги, беруть участь законні представники дитини. Особи, які не досягли повноліття, можуть бути учасниками відносин із надання їм як безоплатної медичної послуги, так і послуги на оплатних засадах. Участь осіб, які не досягли повноліття, в медичних правовідносинах залежить від їхнього віку, що безпосередньо впливає на той обсяг прав, які дозволено мати цій віковій групі. Так, укладення будь-яких договорів, у яких пацієнтами виступають малолітні особи (особи віком до чотирнадцяти років), здійснюється безпосередньо їхніми батьками, законними представниками. Отже, сторонами такого договору будуть представники малолітнього як замовники медичних послуг та закладу охорони здоров'я (лікарі) як виконавці послуг. Малолітня особа-пацієнт безпосередньої участі в укладенні такого договору не бере, а виступає зацікавленою особою, на користь якої укладається договір. Таким чином, цей договір має конструкцію договору на користь третьої особи, а саме пацієнта. Неповнолітній особі, яка досягла чотирнадцяти років, законодавством надано значно більше прав у медичній сфері. Так, пацієнт, який досяг чотирнадцяти років, може звернутися за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій [5, ст. 38]. Такий пацієнт має право надавати згоду на застосування щодо нього методів діагностики, профілактики та лікування [5, ст. 43]. Однак при цьому законодавець зазначає, що така згода має бути надана поінформованою особою, тобто особою, яка отримала повну і достовірну інформацію про стан свого здоров'я, перебіг хвороби, ознайомлена з медичною документацією, а все це особа має право отримати тільки за досягнення повноліття [5, ст. 39]. Отже, можна стверджувати, що неузгодженість між собою положень окремих статей одного й того ж Закону призводить до неможливості неповнолітньої особи реалізувати більшість наданих їй законодавством прав.

Розглядаючи питання дієздатності неповнолітніх осіб, які досягли чотирнадцяти років, питаємо про те, чи можуть вони самостійно виступати

замовниками послуг за договорами про надання медичних послуг.

Певним проявом реалізації права на вибір лікаря є підписання декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу [6]. Безумовно, декларація не може розглядатися як класичний цивільно-правовий договір, оскільки не всі концептуальні принципи договірного права дотримуються під час її укладення. До того ж декларація оформлюється на виконання договору про медичне обслуговування населення, укладеного між надавачем первинної медичної допомоги та Національною службою здоров'я України, а сама по собі не є договором. Однак якщо проаналізувати її зміст, то можна стверджувати, що укладати її від власного імені неповнолітня особа може. Так, у декларації зазначаються дані безпосередньо пацієнта, графа «Законний представник пацієнта» для осіб, які досягли чотирнадцяти років, не заповнюється, вимагається лише зазначення довіреної особи такого пацієнта для повідомлення у разі настання екстреного випадку з пацієнтом.

Укладення договорів про надання медичних послуг у приватній сфері цією категорією осіб має відбуватися з урахуванням загальних положень цивільного законодавства про неповну цивільну дієздатність фізичної особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 32) [7] та положень ст. 284 ЦК України «Право на медичну допомогу» [7], ст. 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я «Вибір лікаря і закладу охорони здоров'я» [5]. Пункт 1 ч. 1 ст. 32 ЦК України передбачає право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком та іншими доходами [7]. Отже, якщо неповнолітня особа має певні доходи, то витратити їх як плату за надання медичних послуг законодавець не забороняє.

Стан здоров'я особи також може бути певною обставиною, яка завадить виявити дійсну реальну волю особи на укладення договору про надання медичних послуг. Це може призвести до певних негативних наслідків для особи-пацієнта: йому може бути надана послуга без відповідної згоди на укладення договору або не надана послуга, якої він потребував, через не укладення відповідного договору. Безпорадний стан є однією з тих обставин, які унеможливають розуміння дійсного наміру, волі особи на вчинення певних дій. Основні проблеми існують у разі надання первинної медичної допомоги, за відсутності будь-якого договору між сторонами, зокрема попередньої згоди пацієнта на медичне втручання [8, с. 73]. Р.А. Майданик пропонує розгля-

дати відносини з надання медичних послуг особі в умовах небезпечного для її життя стані як дії, що вчиняються в інтересах третьої особи без доручення та не виключають укладення договору про надання медичних послуг після виведення пацієнта з небезпечного для життя стану [2, с. 393–394]. Дотримуючись такого погляду, Г.О. Сироткина зазначає, що такі дії в чужому інтересі без доручення мають доволі «дивний предмет», а саме вплив на організм самої зацікавленої особи [8, с. 76]. Отже, якщо особі, яка перебуває в безпорадному стані, або в інших невідкладних випадках, коли існує реальна загроза її здоров'ю, життю, надається медична допомога, вона надається не на підставі договору, оскільки визначити дійсну волю особи на його укладення не є можливим. Навіть якщо родичі, близькі дали згоду на вчинення певних дій медичного характеру, їх можна розглядати лише як згоду на медичне втручання, а не на укладення договору, якщо тільки не йдеться про малолітнього або недієздатного пацієнта. В такому разі безпорадний стан не буде розглядатися перешкодою для укладення договору про надання медичних послуг, оскільки стороною-замовником у цьому договорі виступають батьки, законні представники таких осіб. Перебування пацієнта у безпорадному стані може стати перешкодою для отримання його згоди на зміну умов наявного договору про надання медичних послуг. На практиці виникає багато спорів щодо цього. Так, сторони укладають договір, у якому передбачають як предмет цілком конкретну послугу (наприклад, видалення жовчного міхуру), однак у ході операції лікар розширює її обсяг (предмет), видаливши ще й апендицит, тобто він надав декілька різних за своїм характером послуг. Чи потрібно пацієнту додатково оплачувати другу операцію, на яку він згоди не давав? Безумовно, відповідь на це питання буде залежати від наявності реальних передумов для її проведення.

Отже, незалежно від наявності чи відсутності договору між сторонами особі обов'язково повинна надаватися медична послуга у вигляді допомоги, якщо особа перебуває в невідкладному стані та існує загроза для її життя чи здоров'я. В усіх інших випадках, коли реальної загрози для життя, здоров'я пацієнта не існує, будь-яке медичне втручання має надаватися виключно на підставі укладеного договору.

Певні вади під час укладення договорів про надання медичних послуг можуть бути пов'язані зі станом психічного здоров'я людини. Фізична особа може бути обмежена в дієздатності, якщо

вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 36 ЦК України), або навіть позбавлена неї, якщо внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 39 ЦК України) [7]. Наявність цих обставин суттєво впливає на статус особи, він змінюється, тобто особа вже не може бути повноцінним учасником цивільних правовідносин, зокрема в медичній сфері. Особи, які страждають на психічні розлади, є найбільш уразливою категорією пацієнтів стосовно можливості формування власної волі та її прояву. При цьому закон не робить винятків із правила про необхідність отримання згоди особи як на укладення договору, так і на отримання медичного втручання. Так, у ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначено, що усвідомлена згода особи – це згода, вільно висловлена особою, здатною зрозуміти інформацію, що надається доступним способом, про характер її психічного розладу тощо [9]. Отже, ключовою ознакою надання психіатричної допомоги є її надання на засадах добровільності. Особа сама може звернутися до закладу охорони здоров'я за наданням їй відповідної допомоги, надати усвідомлену згоду на проведення психіатричного огляду або лікування. Законодавством передбачено її обов'язкове отримання, за винятком осіб, які мають тяжку форму психічного розладу. Для осіб, обмежених або позбавлених дієздатності, це можуть зробити їх батьки або представники. Певні проблеми можуть виникнути за необхідності отримання дозволу батьків на психіатричний огляд або лікування малолітньої дитини. Так, ст. 11 Закону «Про психіатричну допомогу» передбачає, що психіатричний огляд малолітньої особи здійснюється на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника [9]. Однак на практиці доволі часто виникають ситуації, коли отримати згоду одного з батьків буває складно. Це трапляється, коли один із батьків не мешкає разом із дитиною, з ним втрачений зв'язок або коли він категорично проти здійснення такої процедури, тобто висловлює свою незгоду. В таких випадках і судова практика, і законодавство сформувавши однакову позицію: відсутність згоди одного з батьків може бути компенсована рішенням (згодою) органу опіки та піклування [9, ст. 11; 10].

Волевиявлення особи у сфері психіатрії може не враховуватися або бути обмежено, якщо є достатні підстави вважати, що особа має тяжкий

психічний розлад, тобто її дії можуть являти собою певну загрозу як її власним правам та інтересам, так і інтересам інших осіб та суспільства [9, ст. 11].

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можемо дійти висновку, що на формування волі осіб під час укладення договорів про надання медичних послуг можуть впливати безліч обставин та факторів, що фактично є вадами волі та (або) волевиявлення. Всі вони залежить перш за все від вікових ознак особи, що впливають на її розумові здібності, здатність сприймати та аналізувати інформацію, що сповіщається виконавцями медичних

послуг, розуміти значення своїх дій щодо укладення договору чи відмови від нього, про відповідні наслідки таких дій. Крім того на можливість формування вільної та усвідомленої волі на укладення договорів в медичній сфері, а також на добровільний її прояв впливає стан здоров'я людини. Психічний стан здоров'я людини або її перебування в безпорадному стані є також вадою, перешкодою для вільного вираження волі особи на укладення відповідних договорів. Аналіз усіх цих обставин стає підставою для виявлення шляхів подолання наведених перешкод.

Список літератури:

1. Булеца С.Б. Правовой статус субъектов медицинских правоотношений. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения* : сборник статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. С. 453–475.
2. Майданик Р.А. Договор об оказании медицинских услуг. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения* : сборник статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. С. 390–424.
3. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 05.01.2021).
4. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 05.01.2021).
6. Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу : Наказ МОЗ України від 19 березня 2018 року № 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18#Text> (дата звернення: 05.01.2021).
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.01.2021).
8. Сироткина А.А. Договор оказания медицинских услуг: особенности правового регулирования. Москва : Статут, 2004. 174 с.
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 07.01.2021).
10. Ухвала апеляційного суду Харківської області від 29 березня 2016 року, справа № 643/18968/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61362251> (дата звернення: 07.01.2021).

Korobtsova N.V. DEFECTS OF WILL WHEN CONCLUDING AGREEMENTS ON THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES

The article analyzes one of the main reasons for the emergence of obligations to provide medical services – the contract for the provision of medical services. Particular attention is paid to the procedure for concluding relevant agreements and the circumstances that may affect it. The principle of freedom of contract allows the parties to freely express their will to enter into a contract. A contract for the provision of medical services is concluded with a person who is able to freely express his will to do so. Such a person must, above all, be fully capable. A person's ability to make decisions depends on his or her mental abilities, mental health, and other factors. Thus, the expression of will depends on the age of the patient and the state of his health. Thus, the conclusion of any agreements in which patients are minors, is carried out directly by their parents, legal representatives. A minor may apply for medical care himself, has the right to freely choose a doctor, methods of treatment, consent to the use of methods of diagnosis, prevention and treatment. The mental state of a person's health or the state of a person in a helpless state are also certain circumstances that prevent the discovery of a person's real will to enter into a contract. Thus, the relationship for the provision of medical services to a person who is in a helpless, life-threatening condition is proposed to be considered as actions committed not on the basis of a contract, but in the interests of a third party without a power of attorney. An individual suffering from a mental disorder may also be significantly restricted in being able to be a party to a health care contract. The paper notes that in practice there are certain problems associated with obtaining the consent of parents or representatives for a psychiatric examination or treatment of a minor child.

Key words: defects of will, contract for medical services, minors, mental disorders, helplessness.